

„A’ Kereszténységnek voltam őr állója, / Pogány erejének sokszor tzáfolója” – Gvadányi József és Belgrád 1789-es visszafoglalásának magyar nyelvű irodalmi recepciója

Tóth Sándor Máté

SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged

KIVONAT

Tanulmányunk egy nagy közéleti és irodalmi visszhangot kiváltó történeti eseménynek, II. József török háborújának (1787–1790), valamint Belgrád újabb visszafoglalásának (1789) magyar nyelvű irodalmi recepcióját vizsgálja. A téma népszerűségét és fontosságát bizonyítja, hogy nemcsak a neolatin recepciója igen gazdag, hanem az események hatására számos nemzeti nyelven születtek művek. Az írásunk középpontjában Gvadányi József (1725–1801) áll, akinek a költeménye egyrészt sok tekintetben kiemelkedik a korban a témát már nemzeti, magyar nyelven feldolgozó munkák közül, másrészt fontos mérföldkőnek tekinthetjük a magyar irodalomtörténetben. Gvadányi műve ugyanis remek példa II. József törökök elleni háborújának témájában a katolikus magyar nyelvű *reflexív* költészetre, mintegy átmenetet képezve a latin nyelvű *reflexív* és magyar nyelvű, már önreflexív költemények között.

A tanulmány első részében rövid válogatást adunk az ismertebb, már magyarul verselő szerzők II. József török háborújára reflektáló műveiből, majd hosszabban időzünk el a jezsuita képzésben részesülő, de a tudomány helyett a katonai pályát választó Gvadányi József munkájánál. A hadtörténeti részleteket sem nélkülöző, a belgrádi ostromot megverselő költemény *Nándor Fejér Várnak meg vétele, melyet Belgrád, és annak kommandánsa között eshető képzelt beszélgetésben versekbe foglalt, és Hazánk élő nyelvén közre botsátott G. G. J. Magyar Lovas Generális A Versekben gyönyörködök kedvükért* címmel jelent meg. Gvadányi írásában számos neolatin költészetre jellemző tulajdonságokkal találkozhatunk, mint például a vár megszemélyesítése, a *heroida*-levelekkel

színesített párbeszéddek vagy az antik mitológiai párhuzamok. Amellett, hogy néhány érdekesebb részletet kiemelve összefoglaljuk a vers tartalmát, szót ejtünk keletkezésének körülményeiről, szerkezetéről és fontosabb jellemzőiről.

KULCSSZAVAK: Gvadányi József, Csokonai Vitéz Mihály, Baróti Szabó Dávid, Szentjóni Szabó László, Fazekas Mihály, Virág Benedek, II. József török háborúja, Belgrád ostroma, alkalmi költemények

A 17-18. században az európai társadalom minden rétegének hétköznapijait jelentősen meghatározták a lokális vagy éppen a globális fegyveres konfliktusok, alig akadt olyan esztendő, amely békével telt volna. Gondoljunk például a 17. században a harmincéves háborúra (1618–1648), a lengyel háborúra (1657–1660), a törökök és Erdély elleni háborúra (1658–1662), a kuruc felkelésre (1672–1682), a XIV. Lajos francia király ellen folyó háborúra (1672–1682) vagy természetesen a törökök elleni visszafoglaló háborúkra. A 18. századot pedig egyenesen az örökösödési háborúk (spanyol, lengyel, osztrák, bajor) korszakaként aposztrofálták. Ebben az időszakban nem mellesleg tovább folytatódtak az Oszmán Birodalom európai befolyásának végső felszámolására és a porosz hatalom visszaszorítására tett kísérletek.¹ Így ezek az események széles körben számíthattak élénk érdeklődésre, aminek egyik lenyomata irodalmi recepciójuk.

II. József török háborúja (1787–1790) szintén nagy figyelemre és nyilvánosságra számíthatott. Oroszország terjeszkedése, valamint az orosz–osztrák–porosz viszony alakulása eleve élénken foglalkoztatta a közvéleményt, emellett lehetőség mutatkozott arra is, hogy a belgrádi békében (1739) ismét török kézre kerülő, utolsó szimbolikus jelentőségű várat, Belgrádot (Nándorfehérvárt) újra visszafoglalják. Belgrád várának mint a keresztény Európa déli kapujának stratégiai jelentősége és főként szimbolikája közismert volt. Ezért nem meglepő, hogy nemcsak a magyarországi és az európai neolatin költészetben, hanem már a nemzeti nyelven verselő magyar poéták körében is nagy népszerűségnek örvendett a téma. Ahogy Hunyadi János 1456-os győzelme Magyarországnak és Európának a pogányoktól való megmenekülést, úgy az 1688-as és az 1717-es ostrom a felszabadulást szimbolizálta. Így a hagyományokat követve II. József török háborúja, de főként Belgrád 1789-es visszafoglalása rendkívül nagy és általános költői reakciót váltott ki. Némi túlzással minden versíró igyekezett tanulmányaihoz és tehetségéhez mérten megemlékezni az Ernst Gideon Laudon (1717–1790) tábornagy vezette győzedelmes ostromról. Hozzá kell tennünk viszont azt is, hogy Nyugat-Európa figyelmét 1789-re – éppen Belgrád visszafoglalásának évére – már inkább a francia és a németalföldi forradalmi események kötötték le.

A császári sereg számára kínos epizódokat sem nélkülöző háború kudarcait az 1788 nyarán visszahívott Laudon tábornagy kisebb sikerei végre valamelyest kompenzálták, az

1 Erről lásd részletesebb összefoglalónkat további szakirodalmi hivatkozásokkal: Tóth 2019, 38–71.

egyre türelmetlenebb közhangulatban azonban az igazi fordulatot Belgrád visszafoglalása hozta. A diadalt hirdető reprezentációs kiadványok és ünnepségek 4–5 hónapon keresztül kísérték a háborút. Így voltaképpen az udvari propagandát a moldvai hadszíntéren szép sikereket elért Friedrich Josias Coburg szász-coburgi-saalfeldi herceggel (1737–1815) együtt Laudon tábornagy cipelte a vállán.

Az eseményre reflektáló írások mind műfaji, mind nyelvi szempontból igen színesek, az alkalmi költemények, újságcikkek, rölapok, iskoladrámák, gúnyiratok, prózai összefoglalók között a latin mellett magyar, német, orosz, szlovák, szerb, horvát, román, ruszin, sőt török nyelvű szövegekkel is találkozhatunk.² Jelen tanulmány keretei most arra nyújtanak lehetőséget, hogy a téma népszerűségét és jelentőségét is bizonyítva egy rövid válogatást adjunk a II. József török háborújára reflektáló, többnyire elégikus versmértékű, magyar nyelvű alkalmi költeményekből, majd a hadvezér-költőnek, Gvadányi Józsefnek sok tekintetben kiemelkedő, a neolatin *reflexív* és a nemzeti nyelvű önreflexív költészet között hidat képező költeményét szeretnénk részletesebben bemutatni.

Válogatás II. József török háborújának magyar nyelvű irodalmi recepciójából

II. József török háborújának magyar nyelvű recepciója is már a téma rendkívüli népszerűségéről és fontosságáról árulkodik. Első helyen rögtön megemlíthetjük a magyar felvilágosodás irodalmának egyik legismertebb alakját, Csokonai Vitéz Mihályt (1773–1805), akinek verseit böngészve rögtön két írást is találunk a témában.³ Az *ősz Laudonra* című költemény Csokonai Vitéz első önálló tárgyválasztású alkalmi költeményei közé tartozik, amely ugyanakkor még magán viseli a sententia-típusú iskolai versgyakorlatok formai jellegzetességeit. Csokonai Vitéz is kiemelt figyelemmel kísérte a háború eseményeit, az aktuálpolitikai-közéleti hírekre reflektáló költemény apropóját a fővezér Hadik András leváltása és Laudon tábornagy kinevezése adta. A költő a pun hadvezérrel, Hanniballal von párhuzamot, amikor élteti a császári tábornagy agg korára sem múló *virtusát*, sőt nem mulasztja el megemlíteni a kolini győztes csatát (hétéves háború; 1757) sem. A szerencse viszont sokszor bánik mostohán a nagy hadvezérekkel – utal Csokonai Vitéz Hannibal

2 Erre Szörényi László hívja fel a figyelmet. Szörényi 2010, 162–163.

3 Az *RMKT XVIII. század* a történelmi és a társadalmi témájú közköltészetet bemutató kötetében további magyar nyelvű írásokat találunk a Belgrád-témában, például a *politikai és közéleti közköltészet* vagy a *marsok és indulók* között. A kiadók a 30. jegyzetben megjegyzik, hogy Belgrád 1789-es visszafoglalása a korabeli magyar közéleti irodalom egyik alapvető témája. Egyebek mellett azt is kiemelik, hogy a győzelem tiszteletére az ifjú Csokonai Vitéz Mihály is írt verseket. Csörsz–Küllös 2013, 393.

sorsára, egyben Laudon rögs katonai pályájára.⁴ A *Belgrádra* című költeményt hasonlóan jellemezhetjük ahhoz a Laudonhoz írott vershez, amelynél valószínűleg néhány hónappal később keletkezett. Ebben a költő Belgrád visszafoglalásának örvend, és reményét fejezi ki, hogy a hányattatott sorsú vár magyar oldalon végre végleg nyugalomra lel.⁵

A kor szintén kiemelkedő költője Szentjóni Szabó László (1767–1795) – aki később versei mellett a Martinovics-féle összeesküvésben való részvételével vált ismertté, és a kufsteini várbörtönben fejezte be rövid életét – ugyancsak a török háború híreire reflektál, amikor *Belgrád meg-vételére*⁶ című versében fejezi ki örömét, hogy ismét a császári címer kerülhet Belgrád várára. Csokonai Vitézhez hasonlóan Szentjóni Szabó is kiemeli Laudon hajlott életkorát, ami csak fokozza a török védők vereségének szégyenét. Szentjóni Szabót az ostromot követő győzelmi ünnepségsorozat beszámolóí, esetleg személyes élményei is megihlethették. Sőt a *H. Kóburg győzedelmére, és Belgrád megvételére*⁷ című versben nemcsak Laudon tábornagy és a belgrádi ostrom, hanem egy másik ünnepelt, az 1789. augusztus 1-jén Foksánynál győzelmet arató Coburg herceg is helyet kapott.

Fazekas Mihálynak (1766–1828), a *Lúdas Matyi* későbbi szerzőjének, első nyomtatásban megjelent írása is a belgrádi győzelmet dolgozta fel. Fazekas maga is katonai szolgálatot teljesített a török háború alatt, így e korai költeményének apropóját nemcsak a hadjáratok hírei, hanem személyes élményei is adták. A *Feltette hatalmas...* kezdetű, cím nélküli vers 1789-ben a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című folyóiratban jelent meg,⁸ barátjának, a Belgrád ostromában is közreműködő Dobozy Lajos (1769–1842) ezredesnek köszönhetően, aki a szerény költő helyett elküldte a verset a szerkesztőknek. Fazekas a törökök elleni háború lelkes híveként üdvözlöi a belgrádi győzelmet, miközben a császári kétfejű sas szimbolikáján keresztül körképet kapunk a háború lényegesebb színtereiről. A sas két feje jelképezi a németek és magyarok alkotta császári sereget. Egyik szárnyát, a horvát–szlávón hadtestet kudarcok és sikerek (utóbbi elsősorban Laudonnak köszönhetően) egyaránt jellemzik, a másik szárnya a moldvai (galíciai) hadtest, melynek a vezetője, Coburg herceg – emeli ki Fazekas Mihály is a császári parancsnokot – már komoly károkat okozott a török félholdnak. Fazekas is e hadtestnek a tagja („*En is e balszárnynak lévén egy kis tolla*”), tehát a költő személyes élményei között, ugyan sokszor véres csaták árán, de többnyire győzelmek szerepeltek. A vers jelentős része személyes élményekre is alapulva (mint például elveszített hüvelykujja) a galíciai hadtestről, valamint Coburg

4 Csokonai Vitéz 1975, 63–64, 591–594. Csokonai Vitéz Mihálynak a jozefinizmushoz, valamint a nemzeti szemlélethez való viszonyáról, továbbá pályája során ennek alakulásáról részletesen lásd Debreczeni 1993, 75–158.

5 Csokonai Vitéz 1975, 64, 595–597.

6 Szentjóni Szabó 1995, 71.

7 Szentjóni Szabó 1995, 80–81.

8 HMNT 1789, 689–694.

hercegről szól, akit Nagy Sándorhoz és Attilához hasonlít, de természetesen a belgrádi diadalra is találunk utalást. Ugyanis ennek a kétfejű sasnak a dereka a Bánátban van, ahol egyenesen csodát művelt. Fazekas tehát szintén kiemelkedő jelentőségűnek véli Belgrád visszafoglalását, azonban valószínűleg a moldvai csatatereken ekkor még kevés részlet jutott el hozzá az ostromot illetően.⁹

Szintén a felvilágosodás kora már magyar nyelven verselő költőinek élvonalához tartozott Virág Benedek (1752–1830), aki *A győzedelmeskedő magyar sereghez török háborúkor 1789* című versében reflektál a törökök elleni háborúra. A „Magyar Horátz” alkaioszi stró-fákban írott, horatiusi allúziókat sem nélkülöző ódáját szintén a *Hadi és Más Nevezetes Történetekben* közölték először. A verset egy korábbi lapszámban megjelent, a magyar huszárok érdemeit szimbolizáló dicsőségoszlopot ábrázoló metszet ihlette. Virág költeménye a foksányi csatát kiemelve a magyar huszárok haditetteinek dicsőítésére szorítkozik. Szembetűnő azonban – mint Porkoláb Tibor is megjegyzi Virág kritikai kiadásának szövegmagyarázatai között –, hogy sem az uralkodót, sem Coburgot, sem más császári hadvezért nem említ meg, noha a metszet megemlékezik róluk is. Ellenben – szintén a metszet alapján – rövid seregszmlét tart a magyar huszártisztek felett, a régi magyar hadvezérek felidézésénél pedig természetesen a Hunyadiakról sem feledkezik meg.¹⁰

Elgondolkodtató megállapításokat találhatunk Csetri Lajosnál, aki hivatkozott tanulmányában kitér a török háborúra mint a józsefi évtized magyar nyelvű irodalmában markánsan jelenlévő, a nemzettudatot befolyásoló eseménysorra.¹¹ Csetri megállapítja, hogy a váltakozó sikerrel folyó háború vallási és pártkülönbség nélkül tarthatott számot nagy érdeklődésre mind a mérsékeltebb, Habsburg-hű, katolikus dunai kerületekben, mind a radikálisabb, „kuruc érzelmű”, többnyire protestáns tiszai kerületekben (ez az ellentét majd fél évvel később, II. Lipót hitlevelének megfogalmazásakor is megmutatkozik). Csetri Lajos az exjezsuita költőt és tanárt, Baróti Szabó Dávidot (1739–1819) hozza fel példaként. Ugyanis míg *A magyar huszárokhoz* című versében a török háború egyes eseményeit, egyebek mellett a foksányi győzelmet élteti, nem egész fél évvel később már a józsefi rendszer összeomlásának (konkrétan a megyerendszer visszaállításának) örvend.¹²

Úgy gondoljuk, ennek oka nem más, mint hogy a régi hagyományokat folytató, szimbolikus jelentőséggel rendelkező törökök elleni harc érdekében a jozsefinizmus hívei és a magyar nemesi mozgalomhoz csatlakozók (persze lehetséges volt az átjárás a két tábor között, főleg a nemesi mozgalom irányába) egyaránt felül tudtak emelkedni ellentéteiken és

9 Fazekas katonaeveiről és a versről lásd például Bíró 1994, 371–372.

10 A verset lásd HMNT 1790, 241–243; kritikai kiadását lásd Virág 2011, 15–17, 136–145. Porkoláb Tibor észrevételét lásd Virág 2011, 139. A metszetet lásd HMNT 1789, a 84. oldal után következő képmelléklet.

11 Csetri 2007, 243–247.

12 Csetri 2007, 243.

elégedetlenségükön. Mindez független volt attól, ki hogyan értékelte II. József türelmi rendeletét, közigazgatási reformjait, vagy éppen a rendi alkotmány figyelmen kívül hagyását (a koronázás, így a hitlevélre való eskü elhagyását, sőt 1789-ben megkezdődött az általános földmérés, amely a nemesi birtokok megadóztatását vetítette elő). Az udvari propaganda tehát jól látta, hogy József területszerzési szándékainak valóban meg lehet nyerni a magyar alattvalókat a török elleni harc hagyományainak felelevenítésével, sőt még a reformintézkedésekről is valamelyest el lehet terelni a figyelmet. Ezt jól mutatja az 1789-es belgrádi diadal általánosan kedvező fogadtatása is. Az más kérdés, hogy a háború mérsékelt sikerei és II. József egyre drasztikusabb reformjai (utalhatunk megint például az 1789-es földmérésre) miatt – de akár a gabonafelvásárlást és a deperdita kérdését is említhetjük az okok között – mindez kevésnek bizonyult, hogy a mérleg nyelvét kedvező irányba billentse.

Baróti Szabó költeményét nem melleleg ugyanaz a metszet ihlette, mint fiatalabb pályatársát, Virág Benedeket. Az exjezsuita költő hexameteres sorai hasonlítanak Virág horatiusi ódájához, sőt a két költemény között direkt szövegekői kapcsolatok állnak fenn. Baróti Szabónál szintén csak a moldvai hadszíntéren szolgáló magyar huszárok dicséretét találjuk, a metszet alapján ugyanúgy több tisztet is név szerint említve. Coburg herceg ugyan felbukkan a versben, de nem hősként, hanem mint a magyar huszárok dicséretével fukarkodó, a foksányi csata után is érdemeiket csak vonakodva elismerő idegen tábornagy. Más magyar (nemzeti) hadvezérek mellett viszont a Hunyadiak Baróti Szabó Dávidnál sem maradnak említés nélkül.¹³

Láthatjuk, az exjezsuita Baróti Szabó Dávid költeménye sokkal közelebb áll a nemzeti, kurucos szemlélethez, mint az aulikus megközelítéshez. Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy mind Baróti Szabó, mind Virág lelkesen fogadta a törökök felett aratott győzelmeket, még akkor is, ha a magyar érdemek kiemelése mellett a Habsburgokra, valamint a birodalmi keretek között való lét elfogadására már csak a kétfejű sas szimbóluma utal. Csetri Lajos arra is felhívja a figyelmet, hogy Batsányi Jánosnál (1763–1845) sem maradt visszhang nélkül II. József török háborúja, ő a Martiniestínél elesett magyar katonáknak állított emléket azzal *A martinyesti ütközetben elesett magyar vitézek sírkövére 1789* című epigrammájával, amely Szimonidész híres, a thermopülai győzők előtt tisztelgő sírfeliratának parafrázisa.¹⁴

Szintén Csetri fogalmazza meg azt a gondolatot, hogy *„míg a katolikus költők lelkesedése [mármint a törökök elleni háború iránt] jóval lepároltabb, általánosítóbb jellegű [...], addig a református költők műveiben jóval több konkrétságra, életszerűségekre találhatóunk”*.¹⁵ Az elmúlt évtizedek neolatin kutatásainak, de már a fenti válogatásunk tükrében is, vitatkoznunk kell Csetri kijelentésével. Véleményünk szerint ugyanis elsődlegesen nem a felekezeti hovatár-

13 Virág 2011, 114, 138; Csetri 2007, 243. Baróti Szabó versét megtalálhatjuk például Beöthy–Négyesy–Császár 1914, 80–84.

14 Csetri 2007, 243–244.

15 Csetri 2007, 244.

tozás határozza meg, hogy mennyi konkrétumot és életszerűséget – már amennyiben ez alatt a valós tények ismertetését értjük – találunk a szövegben, hanem az, hogy a költők mennyire maradnak meg a neolatin hagyományok szellemében írott (ugyan már magyar nyelvű, de) *reflexív* költészetnél, továbbá elsősorban a tehetségük mennyire teszi lehetővé a személyesebb hangvételt, már a lírai énré koncentráló önreflexív kifejezőmódot. Utóbbiban például a piarista költők már az élen jártak.

Gvadányi József, az író-költő és hadvezér

Remek példa II. József törökök elleni háborújának témájában a katolikus, már magyar nyelvű, de még a neolatin hagyományokat követő *reflexív* költészetre a jezsuita képzésben részesülő, de a tudomány helyett a számára izgalmasabb katonai pályát választó Gvadányi József Belgrád ostromát feldolgozó munkája. Gvadányi József író, költő, a császári-királyi sereg vezérőrnagya 1725-ben született Rudabányán.¹⁶ Az itáliai származású őrgrófi család (Guadagni) 1646-ban érkezett Magyarországra, ahol nagyapja, Sándor 1686-ban Sobieski János lengyel királytól lengyel grófi címet, majd 1687-ben magyar *indigenatust* kapott, továbbá befogadta a magyar arisztokrácia is. Nagyanyja báró Forgách Borbála, anyja báró Pongrácz Eszter volt. Az ifjú Gvadányi 1735-től a jezsuiták egri gimnáziumának diákjaként tanult, majd a nagyszombati egyetemen bölcsészetet hallgatott. Képzése során egyebek mellett természetesen behatóan ismerkedett meg a latin nyelvvel és az antik irodalommal, sőt a versírásban is tehetségesnek mutatkozott (a fáma szerint száz latin disztichont volt képes megírni három óra alatt). Mégis – a családi hagyományokat követve – a katonai pályát választotta. Tanulmányait megszakítva 1743-tól egészen 1783-ig a császári-királyi seregben szolgált, ahonnan ezredesként, címzetes vezérőrnagyi rangban vonult nyugállományba.

Katonaévei alatt harcolt az osztrák örökösödési, majd a hétéves háborúban. Utóbbi alatt tagja volt például Hadik András Berlint megsarcoló seregének. Miközben haladt felfelé a katonai ranglétrán, 1763-ban a Felső-Tisza vidékére, majd 1775-től Galíciába helyezték. Visszavonulása után édesanyjának szakolcai birtokán telepedett le, ahol kedvenc időtöltései, a vadászat és az irodalom mellett a politika iránt is élénk érdeklődést mutatott. Nemcsak a megyegyűléseket látogatta, hanem feltűnt az 1790/91-es, 1792-es és 1796-os országgyűlésen is. 1801-ben hunyt el Szokolcán.

Bár üres óráit már a katonaélet alatt gyakran ütötte el költészettel, írásaival a nyilvánosság elé csak a leszerelése utáni években lépett. Gvadányi József prózai és verses műveket egyaránt alkotott. Munkásságának darabjai általában alkalmi költemények, amelyeknél

16 Gvadányi József életéről részletesebben, további szakirodalommal lásd Széchy 1894; Pintér 2005, 4–9; Csorba 1975, 3–15; valamint a költő-hadvezér születésének 275. évfordulója alkalmából megjelent bibliográfiai gyűjteményt: Viktor–Hadobás 2000.

a jezsuita képzés során tanult, a neolatin irodalmi hagyományokat követő *reflexív*, tehát a költő makro-, és mikrokörnyezetére objektíven reflektáló költészet jellemzőit figyelhetjük meg. Témái elsősorban ünnepi alkalmak, vadászatok, országgyűlések, hadi események vagy éppen egy pöstyéni fürdőzés élménye, melyeket antik utalások, általában az iskolában is legtöbbet tanult római szerzők (például Vergilius, Horatius, Ovidius) reminiszenciái jellemeznek. A költő-generális azonban már nem latin, hanem nemzeti nyelven szól, amelyet játékos szóhasználat, sokszor vaskos humor jellemez, többnyire felező tizenkettes versformában, valamint négyes és páros ragrímekeket használva.

Legnépszerűbb művei az *Egy falusi nótáriusnak budai utazása, melyet önnön maga abban esett viszontagságaival együtt az elaludt vérű magyar szivek felserkentésére és mulatságára e versekbe foglalt* címmel 1790-ben megjelent, valamint a *Rontó Pálnak egy Magyar lovas Köz-Katonának és gróf Benyovszki Móritznak életek, Földön, Tengereken álmélkodásra méltó Történettyeiknek, s véghez vitt Dolgaiknak le-írása, a melyet Hazánk Dámáinak kedvéért Versekbe foglalt* 1793-ban kiadott elbeszélő költeményei. Gvadányit bár nem sorolták a magyar nyelvű irodalom legkiválóbb képviselői közé, munkásságát számontartották, és ha kritikával is, de az elismerést sem nélkülözve szóltak róla. Arany János például úgy jellemzi, hogy nem mondható ugyan nagy költőnek, de tudott „*a képzelet világából oly alakot idézni elő, mely a nép minden osztályában ismerőssé válvá, mintegy az élők, a járókelők közé vegyül, idő folytán a nemzeti monda hagyományos alakjaihoz csatlakozik*”, sőt dicséri szemléletes leírásait is.¹⁷ Petőfi Sándor pedig versben emlékezett meg róla *A régi jó Gvadányi* címmel.

Gvadányi Józsefet sokszor érte az a vád, hogy feltétel nélkül szolgálja a Habsburg birodalmi érdekeket, és hazafias érzései mindössze abban merülnek ki, hogy a nemzeti viselet mellett kardoskodik. Gvadányi azonban mindig kritikával szemlélte a Habsburgok birodalmi törekvéseit. Maga is megkönnyebbült, amikor II. József halálával számos reformtörekvése az uralkodóval együtt a sírba szállt, és nemcsak az idegen viseletet korholta, hanem kiállt a magyar hagyományok és – mint művei bizonyítják – a magyar nyelv használata mellett is. Bár lojalitása az uralkodó dinasztia iránt megkérdőjelezhetetlen, amire természetesen a katonai szolgálat is kötelezte, de a költő-generális nézeteit a *nemzeti-aulikus szemlélet*¹⁸ jellemezte. A 18. században a Habsburgok vezetésével látta biztosítottnak Magyarország fejlődését, integritásának megőrzését, valamint a keresztény-katolikus kultúra fennmaradását, de a nemzeti érdekeket mindig a birodalmi törekvések elé helyezte, addig tudott azonosulni a bécsi udvar intézkedéseivel, amíg az a magyar hagyományokat nem sértette.

17 Arany 2012, 204.

18 A *nemzeti-aulikus szemléletről* Tóth Sándor Attila ad kiváló összefoglalást Tertina Mihály költeményei kapcsán: Tóth 2013, 299–312. Továbbá lásd Tóth 2021, 570–575.

Egy képzelt beszélgetés Nándor Fejér Várnak valós megvételéről

Gvadányit természetesen II. József törökök elleni hadjárata is (vers)írásra ösztönözte.¹⁹ Két munka is született tőle a török háború kapcsán, tudomásunk szerint egyik sem rendelkezik modern kiadással. A *mostan folyó török háborúra czélozó gondolatok, melyeket gróf G. J. magyar lovas generális ö nagysága írt 1789. esztendőben, mostan pedig a vitézkedni kívánó magyar ifjaknak kedvéért, egyszersmind a nemes banderiumokból a Márs mezején kiszállani vágyódókért közre bocsáttatott* (Pozsony és Komárom, 1790) című művében a török háború szükségességéről, a császári és a török haderőről, az ütközetekről írja le gondolatait. A tudományos jellegű értekezésben főleg Raimondo Montecuccoli (1609–1680) és Savoyai Jenő (1663–1736) feljegyzéseire hivatkozik, előbbit „második Hunyadi Jánosként” aposztrofálja. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg Bíró Ferenc, hogy a magyar történelem törökellenes harcaira való utalások és a magyar *nemzeti* hősök (például a Virág Benedek által is említett Zrínyiek vagy Nádasdyak, de gondolhatunk a magyar huszárok kiemelésére is) teljesen hiányoznak a műből, ellenben Montecuccolit és Savoyai Jenőt közéjük sorolja. Bíró ebben (is) Gvadányi aulikus, csak a birodalmi keretekben gondolkodni tudó szemléletére lát bizonyítékot.²⁰ Mint már említettük, azzal egyetértünk, hogy a generális-költő lojális volt a dinasztiahoz, viszont itt sem egy abszolút Habsburg-hű magatartásról van szó, hanem ismét a *nemzeti-aulikus* szemléletmód mutatkozik meg. Meg kell azt is jegyeznünk, hogy Gvadányi (katonaként is gondolkodva) a főparancsnokokat emeli ki, közöttük pedig a 16–18. században nem voltak magyarok.

Még érdekesebb számunkra a *Nándor Fejér Várnak megvétele, melyet Belgrád, és annak kommandánsa között eshető képzelt beszélgetésben versekbe foglaltt, és Hazánk élő nyelvén közre bocsátott G. G. J. Magyar Lovas Generális A Versekben gyönyörködök kedvéért* című, felező tizenkettesekben előadott írása, amelyben felvonultatja a neolatin hagyományokat követő költészet jellemzőinek gyakorlatilag teljes arzenálját. A hadtörténeti részleteket sem nélkülöző megverselt belgrádi ostrommal, a vár megszemélyesítésével, történetének elbeszélésével, heroida-levelekkel színesített párbeszédekkel, antik mitológiai párhuzamokkal egyaránt találkozhatunk. Tekintsük át a fontosabb momentumait e több részre tagolt, bő ötven oldalas korabeli kiadványként megjelent költeménynek.

A kiadó előszava után a mű egy, a beszélgetésjátékokat idéző szóváltással indul a megszemélyesített Belgrád vára és „kommandánsa”, Oszmán belgrádi pasa között. Belgrád a hajnal első fényeinél meglepetten tapasztalja, hogy császári katonák gyülekeznek a falai alatt. Az ostrom előkészületei láttán rémülten riasztja fel álmából a pasát és mutatja neki a gyülekező ellenséget. Gvadányi már az első oldalakon számot ad alapos ismereteiről a bel-

19 Bíró 1994, 308.

20 Bíró 1994, 311.

grádi ostrom menetét illetően. Miközben például a császári had felvonulását festi le, számba veszi mind a gyalogságot, mind a lovasságot, mind a tüzérséget, sőt a Dunán és a Száván felvonuló hajóhadról sem feledkezik meg. A költő minden bizonnyal sokat forgathatta azokat a belgrádi ostromról készült beszámolókat, melyek értelmezését saját hadászati ismeretei is segíthették.²¹ Az elbeszélte történeti tényeket pedig számos fiktív elem színesíti, hiszen egyebek mellett azt is megtudjuk, a még félálomban lévő Oszmán pasa sárga papucsot húzva indul el utánajárni a nagy riadalom okának. A pasa válaszában megnyugtatta a kétségbeesett Belgrádot, fel vannak készülve a vár védelmére, lőszerrel és élelemmel is bőven el vannak látva, sőt Vidin vára alatt már egy hatalmas török sereg gyülekezik, amely kész arra, hogy segítsen, ha szükséges.²² Egyébként is a gyauroktól és fővezérüktől, *Gedeon Laudontól* ne féljen, hiszen nincs már velük sem Hunyadi János, sem Montecuccoli, sem Savoyai Jenő.²³

Belgrád nyolc nappal később szólítja meg újra a pasát, amikor a Rácváros és a Víziváros már lángokban áll, és korholja tehetetlenségéért.²⁴ Hiába halottak már a fent említett hadvezérek, Laudon úgy bánik vele, mint hajdan Hannibál Rómával. Belgrád sorolja, hogy török részről is mennyi kiváló szultán és hadvezér nincs már az élők sorában, a mostanakra viszont nem lehet számítani, ugyanis „*Kik vannak; nem értik a' hadi Taktikát; / Inkább a' Hárembe űzik a' praktikát.*”²⁵ A vár így hát saját kezébe veszi a sorsát, és segélykérő levelet ír korábbi pasájának, Hamid Abdulnak.²⁶ A válaszlevél sem késik sokat. Oszmán pasa elődjének ugyan nagyon fáj a szíve Belgráért, de a moldvai hadszíntéren Coburg herceg csapatai olyan súlyos veszteségeket okoztak, hogy eddig nem tudott segítséget küldeni.²⁷ Főleg a magyar huszárok keserítik meg az életét, akik olyanok, mint ha Hunyadi János és Kinizsi Pál leszármazottai lennének. Tartsanak azonban ki Oszmán pasával, amint lehet, érkezik a segítség.²⁸

21 Gvadányi költeményében az ostrom meglepően pontos leírása bontakozik ki előttünk. A fiktív elemek lefejtése után nyugodt szívvel vethetjük össze a megverselt történeti tényeket például Zachar Józsefnek az 1789-es belgrádi ostromot részletesen bemutató munkájával: Zachar 1990, 243–249.

22 Vö. Zachar 1990, 244.

23 Gvadányi 1790, 5–9.

24 Vö. Zachar 1990, 245–246.

25 Gvadányi 1790, 11.

26 Gvadányi lábjegyzetben tájékoztatja az olvasót, hogy annak idején, 1739-ben Hamid Abdul atyja vette át Wallis tábornagtól Belgrád várát. Ő maga 1788-ig volt belgrádi pasa, egészen addig, amíg szeraszkeri rangra (a török szárazföldi hadsereg parancsnoka) nem emelték, ekkor váltotta őt Oszmán pasa. A szerző ezzel abban is segíti mind a korabeli, mind a mai olvasót, hogy véletlenül sem III. Szelim szultán (1789–1807) nagybátyjára, I. Abdul Hamid szultánra (1774–1789) kell gondolnunk, aki néhány hónappal a belgrádi ostrom előtt hunyt el.

27 Vö. Zachar 1990, 244.

28 Gvadányi 1790, 9–18.

Miközben tehát Gvadányi József a *nemzeti-aulikus* szemléletnek megfelelően Hunyadi János mellé emeli a 17-18. század császári hadvezéreit, e művében nem marad el a magyar huszárok vitézségének kiemelése sem, még ha név szerinti felsorolást nem is tart. Nem szoltunk még arról, bár eddig is szembetűnő lehetett, hogy Belgrád vára ellenségeként nevezi meg a császári ostromlókat és – mint látjuk – azon munkálkodik, hogy török fennhatóság alatt maradjon. Érdekes megközelítése ez a témának Gvadányitól, ha nem ismernék a szerzőt, azt hihetnénk, egy törökbarát költő versét olvassuk. Ha viszont türelmesek vagyunk, el fog jönni hamarosan a fordulat.

Laudon elfogja Hamid Abdul levelét és Oszmán kezébe adja, akinek rosszul esik, hogy Belgrád nem bíz benne és a háta mögött intézkedik, majd előadja haditervét, hogyan fogja tavaszig távol tartani az ostromló sereget. A pasa azonban újra kudarcot vall, a törökök a fellegrárba szorulnak, melyet a császári fővezér még erősebb ágyútűz alá vesz. Oszmán végül kénytelen kitűzni a fehér zászlót, hiszen nem hagyhatja, hogy az érzéketlenül pusztító Laudon további károkat okozzon a szeretett várnak, ahol életének oly szép időszakát töltötte.²⁹ Gvadányi a Belgrádot sanyargató Laudon kegyetlenségét antik mitológiai párhuzamokkal szemlélteti.³⁰

Bár Oszmán először csak fegyverszünetet kötne, Laudon, bár beleegyezik, de csak igen rövid gondolkodási időt ad, ami rendkívül bosszantja a megszállt pasát:

*Tizennégy napokat tanátskozásunkra,
Kértem Laudont adjon gondolkozásunkra
Tsak hat órát szabott a fel fúvalkodott!
Máskép kardra hányatt, úgy megátalkodott.*³¹

A következő egységben továbbra is Oszmán pasa beszél Belgrádhoz. Először a változások természetes voltáról és a szerencse forgandóságáról *böltselkedik*. Ki ma ellenség, holnap barát lehet, ahogy *Flora* virágait *Aurora* harmattal neveli, úgy múlik el szépségük, ha a *Boreas* megjelenik, ma még *Titirus*nak nyája – utal Gvadányi Vergilius első eklogájára – nyugodtan legel, holnap farkasok ragadhatják el, „*Ma szerentse emelt egyet magas pótzra, / Más nap szállítatja szemétre, és kótzra*”³² – ilyen, és ehhez hasonló gondolatokat, bukolikus és történelmi példákat hallhatunk még a pasától annak magyarázatára, hogy a vár ismét császári fennhatóság alá fog kerülni. Ezek után pedig Oszmán részletesen ismerteti Belgráddal (illetve Gvadányi az olvasóval) a kapitulációs feltételeket. Megtudjuk, hogy a tábornagy és a pasa a tárgyalások idejére zálogként tiszteket cseréltek, Laudon engedélyezi

29 Vö. Zachar 1990, 246–247.

30 Gvadányi 1790, 19–32.

31 Gvadányi 1790, 31; vö. Zachar 1990, 247.

32 Gvadányi 1790, 33.

a szabad elvonulást, „*Magunkkal el viszük minden vagyóninkat, / Lovakat, tevéket, és szép aszszonyinkat*”,³³ sőt a fegyvereket is magukkal vihetik. Mindezeket hajókon szállíthatják Orsováig, a szpáhikat pedig a császári katonák szárazföldi úton Kladováig kísérik.³⁴ Gvadányi József továbbra is alapos tájékozottságról ad tanúbizonyságot a híradások ismeretét illetően.³⁵

Belgrád tehát már nem az igaz hívő Portát, hanem a gyaurokat szolgálja, új ura pedig a *Németek Tsászára*. Oszmán pasa bosszúsan írja alá az okmányokat, de tehetetlen, hiszen semmiféle segítség nem érkezett, de reménykedik, hogy a nagyvezír és a diván ezért még felelni fog a szultánnak. Gvadányi szintén részletesen verseli meg a császári katonák ünneplés bevonulását a várba, majd Oszmán pasa érzelmes búcsút vesz Belgrádtól, utolsó mondatával pedig vigaszként még megjegyzi, csak tartson ki a következő nyárig, a szultán bizonyára mindent meg fog tenni, hogy visszaszerezze.³⁶

Az immáron újra keresztény kézen lévő vár (és Gvadányi) itt látja elérkezettnek az időt, hogy megénekelje történetét.³⁷ Születését (Lazarevics) István szerb fejedelemnek köszönheti,³⁸ ki *Királyja vala Szervíának és Ura egész Bosniának*, majd Zsigmond császár a Magyar Királysághoz csatolta. Úgy gondolta, a császár védelme alatt biztonságban lesz a pogányoktól, azonban hamarosan azzal kellett szembesülnie, hogy a törökök folyamatosan azon mesterkednek, hogy őt elragadják. „*De a Magyaroknak tsillaga, 's Hektora, / Kegyetlen Pogánynak rettentő ostora, / Nagy Hunyadi János Vitéz Magyarival*”³⁹ pártfogásába vette, ettől kezdve az addig magabiztos török sereg és maga a szultán is úgy reszketett, ha meglátta Hunyadit és seregét, mint hajdan Róma Hannibáltól, sőt rémülten „*Itt van a' Nagy Sándor*” kiáltással futottak el. Gvadányi hosszan elidőzik Hunyadi dicsőítésénél és az 1456-os ostromnál. Elbeszéli Dugovics Titusz legendáját, sőt tiszteleg Kapisztrán János előtt is, aki egyedülként sietett Hunyadi segítségére. Belgrád még most is nehéz szívvel gondol vissza mindkettőjük halálára. Ezután balszerencsék sorozata érte, amelynek az lett a vége, hogy 166 esztendeig török fogságban sínylődött.

Láthatjuk, történetének elbeszélése során Belgrád vára már keresztény császárpárti-ként szól, anélkül, hogy a költő bármiféle utalást is tett volna költeménye főszereplőjének szemléletváltozására. Így némi dramaturgiai döccenőt érzünk, és nem teljesen világos számunkra, hogy mi lehetett Gvadányi szándéka Belgrád törökbarát ábrázolásával, bár tény,

33 Gvadányi 1790, 35.

34 Vö. Zachar 1990, 247–248.

35 Gvadányi 1790, 32–35.

36 Gvadányi 1790, 36–38.

37 Gvadányi 1790, 38–44.

38 Lazarevics István voltaképpen részben újjáépítette, kibővítette a várat. Vö. Szabó 2015, 42–45.

39 Gvadányi 1790, 40.

hogy érdekes és különleges ez a megközelítés. Talán a vár eddigi sorsát összegezve döbben rá több évszázados rabság után, hogy hol is van valójában a hazája? Vagy elég volt kitűzni a török félhold helyébe a császári lobogót ahhoz, hogy a vár átálljon a keresztény oldalra? Talán Gvadányi jobb költői módszert nem találva egyszerűen azt gondolta, hogy Oszmán pasát és Hamid Abdul pasát úgy tudja a leghitelesebben beszéltetni, ha teljes bizalommal vannak Belgrád iránt? Hiszen Laudon és a császári katonák végig magabiztos, szilaj képet mutatnak, ezzel szemben a törökök bizonytalanok, tehetetlenek. E kérdésre a biztos választ nem tudhatjuk.

Belgrád történetének elbeszélését folytatva II. Miksa Emánuel (1662–1726) bajor választófejedelemről olvashatunk, aki Belgrád 1688-as ostromát vezette:

*Bár az ezer hat száz nyoltzvan nyoltzadikán,
Vezér Emanuel, és Maximilián.
Bojárok' Hertzége engemet vissza nyért,
Fájdalom! örömem tsak két esztendőt ért.*⁴⁰

A Miksa Emánuel rövid életű sikerét követő században ismét egy (Hunyadihoz mérhető) nagy bajnok érkezett: „*Ez vala ama' Nagy Hertzeg Eugenius, Második Sztzípíó, avagy Pompejus*”.⁴¹ Amíg Jenő herceg élt – mondja Belgrád – nyugodt volt, halála után azonban sorsa ismét kedvezőtlen fordulatot vesz. A történelmi tények ismeretében megmosolyogtató, hogy Gvadányi nem beszél diplomatikusan (miközben azért kikacsint az olvasóra) III. Károly második török háborújáról. Ez alatt ugyanis a sereg fővezéréként a császár veje, Mária Terézia férje, a későbbi német-római császár, Lotharingiai Ferenc – még ha a hadsereget ténylegesen az alá rendelt tábornagyok is vezették – elveszítette Savoyai Jenő csaknem minden eredményét: „*Szólnék: de szemérem nem enged szóllani, / Tiltja a' nagy szégyen dolgom' ki mondani.*”⁴² – fogalmaz Belgrád az 1736–1739 közötti eseményekről. Gvadányi József láthatóan nem akarja, vagy nem meri megbántani II. József és II. Lipót császárok édesapjának emlékét, legalábbis nem tartjuk valószínűnek, hogy ez a tartózkodás a várat átengedő Wallis tábornagnak szólna, viszont azért azt is beleláthatjuk e sorokba, hogy Gvadányi (akár mint császári tiszt) ezt a fegyveres ellenállás nélküli visszavonulást tartja a legszégyenletesebbnek Belgrád elvesztései közül. Az már viszont Wallisnak szól, amikor megjegyzi, mennyivel különb a mostani két nagy fővezér (Laudon és Coburg), akik „*én Magyar Hazámnak / Viszsa adtak immár, szerelmes Anyámnak*”,⁴³ mint azok, akik akkor rútul cserbenhagyták.

40 Gvadányi 1790, 42.

41 Gvadányi 1790, 43.

42 Gvadányi 1790, 43.

43 Gvadányi 1790, 44.

Belgrád hazatérése után a vers utolsó egységére nem maradt más hátra, mint hogy látványos diadalmenettel ünnepeljék Laudont és Coburgot. Belgrád egy olyan fiktív *triumphus* előkészületeit adja elő, melyen ő maga is fel szeretne szállni a kocsira, és jobbán Laudon tábornaggal, balján pedig Coburg herceggel kíván végigvonulni az éljenző tömeg előtt.⁴⁴ A győzelem utáni fiktív ünnepség epizódjához valószínűleg Laudon tábornagy pesti és/vagy bécsi bevonulása szolgált mintaként, ugyanis ezeken az eseményeken is nemcsak Laudont, hanem Coburg győzelmeit is ünnepelték. Persze Gvadányi nem mulasztja el azt sem megindokolni, hogy Belgrád fiktív diadalmenetén miért éltetik a galíciai hadtest parancsnokát:

*Igaz – ostromomnál Te⁴⁵ jelen nem voltál,
De még is mint eszköz, nagy hasznot hajtottál,
Törökök Vezére a' meg mentésemre
Nem jöhetett: volt ez könnyebbítésemre.⁴⁶*

Gvadányi megállapítása hadtörténeti szempontból is teljesen helytálló, Coburg herceg a moldvai hadszíntéren valóban jelentős török egységeket kötött le, és nagy veszteségeket okozott nekik, így a nagyvezír nem tudott erősítést küldeni a belgrádi védőknek.⁴⁷

A költemény laudációk és könyörgések sorával zárul. Először Laudon tábornagnak hálaírodik hosszan, amiért megmentette, és a lehető legjobbakat kívánja neki, majd Coburg hercegnek mond köszönetet a fentebb említett segítségéért, miközben a galíciai hadtest parancsnokának erényeit sem mellőzi, sőt a Martinieštinél aratott győzelmét egyenesen Savoyai Jenő 1697-es zentai diadalához hasonlítja.⁴⁸ Majd hazataláló gyermekként szerető anyjához, *Magyar Országhoz* fordul. E sorokban, valamint a kettős keresztre való utalással voltaképpen Szűz Mária mint a Magyarok Nagyasszonya (*Patrona Hungariae*), valamint a *Regnum Marianum*-eszme jelenik meg:

*Te Országok' dísze! én szerelmes Anyám!
Kebeledbe vala mindég kedves tanyám,
Itt vagyok Leányod, ölelj meg engemet
Hármas hegyeidhez kapsoljad hegyemet.
Te duplás Kereszted légyen én óltalmom,
Hogy megint tagoddá tészel én jutalmom.⁴⁹*

44 Gvadányi 1790, 45–46.

45 mármint Coburg.

46 Gvadányi 1790, 48.

47 Vö. Zachar 1990, 244.

48 Gvadányi 1790, 46–48.

49 Gvadányi 1790, 49.

A vár ezek után II. Józsefnek fogad hűséget, könyörög, hogy bocsássa meg a sokáig tartó idegen szolgálatot és fogadja ő is vissza:

*Menjetek Józsefhez; mert tsupa kegyesség,
Nintsen is ő nála kegyelmesebb Felség.
Megyek tehát hozzád Második Józsefhez,
Én meg győzhetetlen Nagy Fejedelmemhez,
Te Trónusod előtt földig le borúlok,
Hallgass meg Királyom! Kegyelmet kóldúlok.⁵⁰*

A költő II. Józsefhez mint *Magyar Ország* királyához beszél – ahogy a fenti idézet utolsó sorában is szólítja –, Belgrád visszacsatolása az országhoz (nem a Birodalomhoz!) magyar királyként – a *nemzeti-aulikus* szemlélet szerint – kötelessége az uralkodónak. A vár emlékezteti Józsefet, hogy mielőtt a törökök rabságába került volna „*A' Kereszténységnek voltam ör állója, / Pogány erejének sokszor tzáfolója*”.⁵¹ Ezért arra kéri, kövessen el mindent, hogy visszaszerezhesse régi fényét és erejét, építtesse újra a falait, a bástyáit, sőt a templomait is, hogy „*Hírdetessék benne Isten' tudománya; / Nem hazug Mahomet fertelmes Koránja*”.⁵² Ha József nem utasítja el szolgálatait, mindent el fog követni, hogy többet ne foglalhassák el a törökök, és megvédje az országot az oszmánoktól.

A vers végéhez közeledve még egy helyet találunk, ami bizonyítja, hogy Gvadányi nem teljesen aulikus szemléletet vall:

*Szeressed Anyámat, és annak magzatit,
Mint annyi hatalmas Márs Isten fajzatit.
Meg ne szomorítsad – tartsd meg kegyelmedben,
Teljes reménységed lehet erejekben.⁵³*

A költő szót emel az ország és a magyarok érdekében a császárnál, bízson bennük – áll a folytatásban – hiszen már két esztendeje uralkodójukért ontják a vérüket a törökök elleni háborúban, bízson bennük – zárja a Józsefhez szóló sorokat, egyben költeményét Gvadányi –, és el fogja érni legfőbb célját, nevezetesen, hogy érvényesítse jogait az úgynevezett melléktartományokra:⁵⁴

50 Gvadányi 1790, 49.

51 Gvadányi 1790, 49.

52 Gvadányi 1790, 50.

53 Gvadányi 1790, 50.

54 II. Józsefnek mint magyar királynak a jogigényét a melléktartományokra, Szerbiára, Boszniára, Havasalföldre, Moldvára, Besszarábiára és Bulgáriára, valamint a József által leginkább vágyott

*Hidjed, hogy el veszett Tartományaidat,
Koronádhoz való minden jussaidat,
Ezen te Híveid mind vissza kerítik,
Azoknak tziímjeit lábadhoz terítik.
Nagy Isten! segéljed, hogy szívek gerjedjen,
József' bírodálma tengerig terjedjen.⁵⁵*

Összegzés

Mint láthattuk, II. József törökök elleni háborúja igen jelentős irodalmi recepcióval rendelkezik, a korszaknak olyan nagy, már nemzeti nyelven (is) alkotó költőalakjai szólnak meg a témában, mint Csokonai Vitéz Mihály, Szentjóni Szabó László, Fazekas Mihály, Virág Benedek, Baróti Szabó Dávid vagy Batsányi János.

Több szempontból érdekes és kiemelendő azonban a költő-hadvezér, Gvadányi József költeménye. Ebben számos tanúbizonyságát adta annak, hogy mind az aktuális politikai-közéleti hírek, mind a történelmi ismeretek tekintetében alapos felkészültséggel rendelkezik. Ezt a tudás- és információanyagot verseli meg már magyar nyelven, magyaros ütemhangsúlyos verseléssel, fiktív költői, mitológiai elemekkel átszőve. Gvadányinál néhány rövidebb magyarázó lábjegyzetet is találunk, tehát a szerző nem mindenhol érezte elégségesnek a költői szövegben megfogalmazott információkat. A jegyzetek között a reminiscenciákat jelezve többször utal antik szöveghelyekre, legtöbbször Vergilius *Aeneis*-ére, de Ovidius *Tristiájára* is hivatkozik, sőt Vergilius első eklogáját is megidézi.

A *nemzeti-aulikus* szemlélet is egyértelműen jelen van a műben, Gvadányi hosszan dicsőíti Hunyadi Jánost és az 1456-os várvédőket, majd melléjük helyezi Savoyai Jenőt és Laudont (valamint Coburgot), megteremtve ezzel a folytonosságot a magyar és a császári törökverő hadvezérek között. Hunyadi Mátyást ugyan nem említi, de II. Józsefet a mű végén magyar királyként szólítja meg és kéri, hogy a magyar királyok hagyományos kötelességének megfelelően óvja meg Belgrád várát, valamint tekintsen bizalommal a magyarokra. Végül pedig mind az 1456-os, mind az 1789-es ostromnál (illetve a moldvai hadszíntéren) hangsúlyozza a magyar katonák és huszárok kiemelkedő szerepét és bátorságát. Mindezzel tehát voltaképpen maga a költő árnyalja, részben cáfolja az aulikus szemlélet vádját.⁵⁶

Dalmáciára Pray György dolgozta ki *Commentariusaiban*. Erről bővebben lásd Tóth 2019, 128–123.

55 Gvadányi 1790, 51.

56 E helyütt szeretnénk megjegyezni, hogy Gvadányi 19. századi monográfiája, Széchy Károly szintén felismeri, hogy a költő-hadvezér magatartása egyaránt mutat nemzeti és aulikus jegyeket, magyarázatot azonban már nehezen talál rá. Gvadányi aulikus szemléletét több évtizedes katonai szolgálatával, és az ebből eredő katonai gondolkodással és rendszeretettel próbálja megtenni, megjegyezve, hogy ettől még igaz hazafi. „*A magyar nemes nagyzó megalégedése és faji*

Gvadányi Józsefnek e kevésbé emlegetett és feldolgozott, láthatóan a *latinitas* hagyományait követő, de már magyar nyelven megszólaló munkája fontos lépcsőfokot jelent, mintegy átmenetet képez a török háború témájában írott latin nyelvű és magyar nyelvű költemények között. ■

---

büszkesége lobog benne: rendi és nemzeti érdekei iránt épp oly fogékony, mint a mily féltékeny. [...] egyetért a múltra nézve, s megkívánja, hogy a nyolczvanas évek intézkedései, II. József alkotásai, minden eszközeikkel egyetemben, pokolra szálljanak: ám a jövő tekintetében föltétlen bizalmat hirdet. Az ő meggyőződése szerint azok érvelése, kiknek felfogásaként II. József alkotmánytalan uralkodásával a nemzetre nézve is az alkotmány ereje az összes törvényekkel együtt megszűnt, ennél fogva az öröklés rendje is megszakadt, merő bolondok beszéde. Gvadányi közjogi követeléseiben az aristokratia ama mérsékelt pártjához tartozik, mely megelégszik az alkotmány helyreállításával, és sem a múltat megtorlani, sem a helyzetet kizsákmányolni nem kívánja. Az ő szemében az örökösödés fonalát a Pragmatica szent szűz fonta, szűz Pannoniát és szűz Austriát a szerelem legerősebb kötelékével egymáshoz csatolta. S nyugodt lehet hazánk, mert Austria kétfejű sasának hegyesek körmei, Karmol igen nagyon,

Mint Jupiter sassa, mennykővel üt agyon,

Bár mennyi ellenség ellene támadjon!

[...] Sőt Gvadányi mindenütt, a hol a nemzeti túlozás és királyi tartózkodás között kell választani, habozás nélkül legfőbb hadura mellett érvel. A királyi házat áradozó lelkesedéssel magasztalja, az ő szemében I. Leopold a nagy Leopold, mivel Magyarország javára nagy dolgokat művelt, III. Károly pedig a kegyes, mivel a hazához mindig szeretetet mutatott: az ő érdemükért adta meg a nemzet a fiú- és leányágon való öröklést. Mária Terézia és ura idejében még szerencsésebb vala életünk; de legszerencsésebb II. Lipót alatt, mert a király a királynéval ama jó gyümölcsfa, mely méltán az Éden kertjében állhatna, a királyfiak kellemesek, a királykisasszonyok meg edesek! S ilyen dicsőítő dicséret és merő mértéktelen magasztalás minden sora, a mikor a dynastiáról beszél; még II. Józsefet is, kit a nyolczvanas évek politikai jellemzésében elítél, Nándor-Fejérvár megvétele alkalmából ujjongva emlegeti, győzhetetlen nagy fejedelemnek s legkegyelmesebb felségnek nevezzi. [...] Mit jelent ez? Rossz hazafiságot? Nem, nem, csak a katonaságot. Gvadányi negyven esztendeig megszokta a napi parancs és hadi parancs szerint gondolkozni és cselekedni; neki a rend többet ér, mint a szabadság, a tekintély többet, mint az egyéniség; hisz erre tanította Eger és Nagy-Szombat, még inkább katonai pályája: a rend és tekintély nemzeti letéteményese, felkent képviselője pedig a király, ki az öreg generalis ragaszkodó hűségében és rajzolgató képzeletében hadura még mindig.” Széchy 1894, 135–137. Széchy Károly e jellemzéssel voltaképpen a nemzeti-aulikus szemléletet írja le. A Belgrád visszafoglalásáról szóló költeményt csak megemlíti, de nem foglalkozik vele.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Arany 2012.** Arany János: *Tanulmányok és kritikák I.* S. Varga Pál (vál., szerk., utószó, jegyz.), Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012.
- Beöthy–Négyesy–Császár 1914.** Beöthy Zsolt – Négyesy László – Császár Elemér (szerk.): *Deákos költők. Első kötet: Rájnisi, Baróti Szabó, Révai versei.* Franklin-társulat, Budapest, 1914.
- Bíró 1994.** Bíró Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma.* Balassi Kiadó, Budapest, 1994.
- Csetri 2007.** Csetri Lajos: A magyar nemzettudat változatai és változásai a jozefinus évtized költészetében. In: Csetri Lajos: *Amathus. Válogatott tanulmányok*, II. kötet, L'Harmattan, Budapest, 2007. 228–247.
- Csokonai Vitéz 1975.** Csokonai Vitéz Mihály összes művei. *Költemények I. 1785–1790.* Szilágyi Ferenc (kiad., bev., jegyz.), Akadémiai, Budapest, 1975.
- Csorba 1975.** Csorba Zoltán: *Gvadányi József élete és munkái.* Miskolc, 1975.
- Csörsz–Küllős 2013.** Csörsz Rumen István – Küllős Imola (kiad.): *Közköltészet 3/A. Történelem és Társadalom.* Universitas Kiadó; EditioPrinceps Kiadó, Budapest, 2013 (Régi Magyar Költők Tára XVIII. század, 14).
- Debreczeni 1993.** Debreczeni Attila: *Csokonai, az újrakezdések költője.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1993.
- Gvadányi 1790.** Gvadányi József: Nándor Fejér Várnak meg vétele, mellyet Belgrád, és annak kommandánsa között eshető képzelt beszélgetésben versekbe foglaltt, és Hazánk élő nyelvén közre botsátott G. G. J. *Magyar Lovas Generális A Versekben gyönyörködők kedvéért*, Pozsony és Komárom, 1790.
- HMNT 1789.** *Hadi és más nevezetes történetek.* Első szakasz, Bétsben, 1789.
- HMNT 1790.** *Hadi és más nevezetes történetek.* Harmadik szakasz, Bétsben, 1790.
- Pintér 2005.** Pintér Jenő: *Gvadányi József.* Érc-, és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya, 2005.
- Szabó 2015.** Szabó Pál: *1440: Nándorfehérvár első oszmán-török ostroma és előzményei.* Areión Kulturális Egyesület, Szeged, 2015.
- Széchy 1894.** Széchy Károly: *Gróf Gvadányi József.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1894.
- Szentjóni Szabó 1995.** Szentjóni Szabó László összes művei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- Szörényi 2010.** Szörényi László: Pray György történetírása és alkalmi költészete. In: Szörényi László: *Önfiloszhatyú. Irodalomtörténeti rejtélyek*, Balassi Kiadó, Budapest, 2010. 156–167.
- Tóth 2013.** Tóth Sándor Attila: *Tertina Mihály, a lapszerkesztő és a latin poéta II. A neolatin versköltő.* Gradus ad Parnassum, Szeged, 2013.

- Tóth 2019.** Tóth Sándor Máté: „Belgrád! sok vitéz lelkeknek / Felejthetetlen ára / A Császári címereknek / Hellytengedsz utoljára!” *Belgrád 1789-es visszafoglalásának emlékezete a neolatinrodalmi hagyományok tükrében*. Doktori értekezés, Szeged, kézirat, 2019.
- Tóth 2021.** Tóth Sándor Máté: Pray György *Historia Regum Hungariae stirpis Austriacae* című munkája és I. Ferdinánd magyar királlyá koronázása. In: **Horváth-Lugossy Gábor – Vizi László Tamás (szerk.): A Magyarországi Kutató Intézet évkönyve 2020**. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 2020. 561–580. <https://doi.org/10.53644/MKIE.2020.561>
- Viktor–Hadobás 2000.** Viktor Gyula – Hadobás Sándor (összeáll.): *Gvadányi József. Bibliográfia*. Érc- és Ásványbányászati Múzeum, Rudabánya, 2000.
- Virág 2011.** Virág Benedek’ *poétai munkái*. Porkoláb Tibor (kiad.), Budapest, Universitas Kiadó, 2011 (Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század, 12).
- Zachar 1990.** Zachar József: *Csaták, hadvezérek, katonák a XVIII. században*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.

ABSTRACT

„A’ Kereszténységnek voltam ör állója, / Pogány erejének sokszor tzáfolója”⁵⁷ – The Hungarian Literary Reception of József Gvadányi and the Recapture of Belgrade of 1789

Our study examines the Hungarian literary reception of a historical event that caused a great public and literary resonance, the Turkish war of Joseph II (1787–1790) and the second recapture of Belgrade (1789). The popularity and importance of the topic is demonstrated by the fact that not only is its Neo-Latin reception fairly rich, but that works were written in many national languages as a result of the events. Our paper focuses on József Gvadányi (1725–1801), whose poem stands out in many respects among the contemporary works that dealt with the subject in Hungarian, that is, in the national language, and can be considered an important milestone in the history of Hungarian literature. Gvadányi’s work is an excellent example of the Catholic Hungarian *reflective* poetry on the subject of Joseph II’s war against the Turks, forming a transition between the Latin *reflective* and the Hungarian *self-reflective* poems.

In the first part of the study, we present a short selection of works reflecting on Joseph II’s Turkish war, written by the well-known authors already versing in Hungarian. We then take a longer look at the work of József Gvadányi, who, having received Jesuit education chose a military career instead of a career as a philologist. His poem, which describes the siege of Belgrade with details of military history, was published under the title *Fejér Várnak meg vétele...*⁵⁸ Gvadányi’s writing contains many features typical of Neo-Latin poetry, such as the personification of the fortress, dialogues enriched with the *heroida* letters or ancient mythological parallels. In addition to summarising the content of the poem, highlighting some interesting lines, we will also cover its origin, structure and most important characteristics.

KEYWORDS: József Gvadányi, Mihály Csokonai Vitéz, Dávid Baróti Szabó, László Szentjóni Szabó, Mihály Fazekas, Benedek Virág, Joseph II’s Turkish war, the siege of Belgrade, occasional poems.

57 *I was a Guardian of Christianity, / Breaking the Force of the Pagans Many a Time.*

58 *The Recapture of Nándor Fejér Vár, Represented in an Imaginary Conversation between Belgrade and Its Commendant, Versed and Published in the Living Language of Our Country by G. G. J., Hungarian Mounted General For Those Taking Pleasure in Poetry*